

УДК 81'25

Н. В. Романюга,

аспірант

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Persona_15@mail.ru

ПОНЯТТЯ СЕМІОЛОГІЧНОЇ АДЕКВАТНОСТІ У ПРОЕКЦІЇ НА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Оскільки символи виступають основним принципом конструювання художньої реальності, вони належать до найістотніших маркерів ідеологічних художніх домінант авторського стилю. Зважаючи на лексичну невідповідність порівнюваних мов, що є результатом можливих та очевидних мовних та культурних бар'єрів, визначено труднощі у відтворенні образного компонента авторського символу, а також дано визначення поняття семіологічної адекватності.

Постановка проблеми. У фокусі перекладознавчого дослідження перебуває субстанційний бік символу як мовного явища, його семантична структура та номінативні процеси, які у ньому відбуваються. Відправним пунктом у встановленні засобів досягнення семіологічної адекватності та визначенні критеріїв адекватності символів у перекладі іноземною мовою слугує саме відтворення субстанційного ядра (структури) символу у мові оригіналу, що і становить **актуальність здійснюваного дослідження**. Семантика та прагматика також займають чільне місце у дослідженні, оскільки вважаються невід'ємною частиною будь-якого знака. У той самий час механізми, засоби та способи реалізації символів у прозових текстах та їх корелятивні описи в перекладі не отримали на сьогодні широкого висвітлення у перекладознавстві. Відповідно, свою **мету** ми вбачаємо у дослідженні специфіки представлення та розкриття символу в прозовому тексті як знака найвищого рівня в ієрархії мовних одиниць, що виражає авторський задум, і є одним із основних способів концептуалізації авторської дійсності.

Аналіз досліджень та публікацій. Методологічним підґрунтям дослідження є антропоцентричний функціонально-дескриптивний аналіз тексту, який утверджує у перекладознавстві принцип адекватності перекладацької інтерпретації першотвору з огляду на відтворення авторського художнього світу у площині семіологічного виміру. Методологічно цінними у цьому аспекті є праці з питань теорії та практики перекладу дослідників радянського періоду (Л. С. Бархударов, Г. Р. Гачечиладзе, В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, Я. Й. Рецкер, В. В. Коптілов, А. В. Федоров, К. І. Чуковський, А. Д. Швейцер, та ін.), пострадянського періоду (Н. К. Гарбовський, Р. П. Зорівчак, В. І. Карабан, Л. В. Коломієць, І. В. Корунець, М. О. Новікова, В. Д. Радчук, О. І. Чередниченко та ін.), а також праці з теорії символу (С. С. Аверінцев, Н. Д. Арутюнова, Р. Барт, Е. Кассієр, А. Ф. Лосєв, Ю. М. Лотман, М. В. Нікітін, А. М. П'ятигорський, М. К. Мамардашвілі, Цв. Тодоров, О. В. Шелестюк та ін.).

Вважаємо, що для чіткішого усвідомлення механізмів асоціювання символу у текстовій тканині та подальшого формулювання визначення семіологічної адекватності, варто розглянути структуру символу. О. В. Шелестюк визначає *символ* "як багатосмисловий конвенційний мотивований знак, який репрезентує окрім власного денотата пов'язаний із денотатом, але якісно інший, більшою мірою відсторонений або абстрактний референт, причому пряме та переносне значення поєднуються під загальним позначенням. Символ є комплексним знаком, у плані змісту якого існує два рівноправних ядра – пряме конкретно-денотативне значення та переносне значення. Основною причиною появи комплексу в позначеному символі є те, що пряме денотативне значення в ньому саме індукує значення переносне на основі метафоричних та метонімічних асоціацій між ними (переклад наш. – Н. Р.)" [1: 50]. На думку дослідниці, механізми переносу – метафора (включаючи синестезію) та метонімія (включаючи синекдоху) – вибудовують асоціативні ряди, які поєднуються логічно. Результуючі символи є змістовно-логічними або понятійними. Відповідно, символ можна визначити як багатосмисловий конвенційний знак, який являє собою репрезентацію конкретного денотата та абстрактного референта, які поєднуються спільним позначенням.

Розглядаючи внутрішню структуру символу, очевидним вважаємо таке: образ (конкретний, реальний предмет чи об'єкт дійсності письменника) та ідея (абстрактне значення, яке письменник намагається закодувати в образі і втілити його у мовне полотно тексту) перебувають у символічному зв'язку, виражаючи один одного, відповідно таке поєднання має сутнісний характер. Абстрактний референт та конкретний денотат є рівноправними, однак образ, набуваючи символічної реалізації, може мати метонімічне (кореляція) або метафоричне (перенесення) втілення. Варто зауважити, що у такому вимірі метафора та метонімія визначаються не як мовні знаки, а як механізми семіотичних процесів, пов'язаних із символізацією. Отож, основу символу складає образ, однак він має різне трактування залежно від тих асоціацій, які лежать у його основі.

У межах перекладацької діяльності категорія образу є найважливішим лінгвоперекладацьким ядром у внутрішній структурі символу, що дає нам можливість будувати гіпотези про природу транспонування його смислу у перекладі. Якщо смисл є динамічним за своєю природою і може інтерпретуватися певним континуумом значень, то образ є більш статичним і може піддаватися опису. Така позиція наштовхує нас на думку, що, відтворивши образ у перекладі, ми опинимося на шляху до відтворення закладеного у

нього змісту. Інтерпретуючи смисл, образ можемо вважати одиницею смислу, однак він не є усім смисловим континуумом змісту, а лише його частиною. Отож, образ є суттєвою та обов'язковою одиницею аналізу у парадигмі перекладу символів.

Відтворення образно-символічного смислу у перекладі є свого роду перевтіленням на мову перекладу, яке спричиняє зміни у внутрішній структурі символу. Оскільки у прозовому тексті символ обростає множинністю конотативних та асоціативних семантичних ознак, тому він вимагає *інтерпретації*, яка залежить від інтерпретації самого тексту. Символ та інтерпретація стають співвідносними поняттями, оскільки інтерпретація має місце там, де є множинний смисл, і саме в інтерпретації виявляється множинність смислів.

Інтерпретація символів у порівнюваних текстах залежить від багатьох факторів. Насамперед, варто наголосити на тому, що специфіка відтворення символу зумовлюється ступенем активності та характером представленості його в порівнюваних текстах, які належать до різних культур, а також його місцем як у певній літературній течії, так і у творчості певного письменника, тому було б помилково вбачати певні зміни в інтерпретації символів лише у мовних розбіжностях. Відповідно, здійснюючи трансформування внутрішньої структури символу при розкритті його у тексті перекладу, необхідно враховувати специфіку культурних традицій, до яких належать тексти оригіналу та перекладу.

На стадії інтерпретації первинне впізнання мовних одиниць, які актуалізують значення символу у тексті, дає можливість віднести їх до певних блоків інформації. Якість та кількість змін, до яких вдаються перекладачі у відтворенні символів на мову перекладу, залежать від таких факторів: специфіки мовного узусу порівнюваних текстів; характеру переносного значення символу.

Більшість дослідників дотримуються поділу символів на три групи: *культурно-стереотипні*, *первинно-архетипні* та *суб'єктивно-авторські символи* [2: 32], які є основою реалізації того чи іншого зануреного у нього образу.

Виходячи з типологічного поділу символів, стає очевидним, що архетипні символи є, в принципі, найлегшими для перекладу, оскільки вони ґрунтуються на стародавніх, пралогічних, міфологічних або первинних несвідомих уявленнях про світ. У "Лінгвістичній енциклопедії" О. О. Селіванова дає таке визначення поняття "*архетип*": "архетип (від гр. *archē* – початок і *týpos* – образ) – первісна вроджена психічна структура, вияв родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття й виявляється у знакових продуктах культури (у вигляді архетипних образів)" [3: 40]. К. Юнг, який увів поняття архетипу у 1919 р., розглядає поняття архетипу як гіпотетичну наслідувану психологічну властивість, що не може сприйматися чуттєво і наочно, а у випадку переходу до сфери свідомості перестає бути рефлексом колективного позасвідомого й архетипом. Швейцарський психолог наголошував на тому, що архетипи позасвідомого можуть виявлятися лише у творчо оформленому матеріалі як регулятивні принципи його формування, а реконструкція архетипів може здійснюватися зворотним шляхом – від завершеного твору мистецтва до його витоків [3: 40]. Отож, архетипи є універсальними семами, вони присутні на периферії свідомості людей різних культур. Це, скажімо, символи "*сонце*", "*вода*", "*дім*". Архетипні образи, які знаходяться на рівні підсвідомості людини, проявляються за допомогою міфологічної та етимологічної реконструкції. Зрозуміло, що традиційність символу значним чином спрощує його інтерпретацію, однак символи-архетипи, які ще можна назвати "стійкими символами", становлять лише незначну частину символічного інструментарію певної культурної традиції.

Зауважимо, що на рівні архетипів можуть іноді відбуватися розходження у символіці. Образи, які мають архетипні ознаки (архетипну валентність) і раніше склали ядро уявлень, з часом могли відійти на периферію і обрости новими узуальними значеннями у різних культурах. У таких символах відтворюються і своєрідно переломлюються культурні стереотипи, таким чином набуває значення другий тип символіки – культурно-стереотипний. *Культурно-стереотипні символи* – це символи, які є зрозумілими усім представникам даної культури... (переклад наш. – Н. Р.) [2: 32]. Культурно-стереотипні значення символу є перемінними і можуть варіюватися від належності до тієї чи іншої культури, відповідно їх складніше відтворити у перекладі. Оскільки завдання перекладача прозового тексту полягає у тому, щоб проникнути у суть представлених в оригіналі образів і донести їх специфіку до читачів перекладу, зберігши, з одного боку, національний колорит оригіналу, а з іншого боку, зробивши сприйняття перекладу доступним для носіїв цілком іншої національної культури, тому у нашому розумінні *адекватно відтвореним символом* вважається такий символ, який інтерпретує прагматичне значення авторського задуму оригіналу. Згідно з поставленою перед нами метою відтворити художній світ автора через його систему символів, вважаємо, що лише ті символи будуть адекватно відтвореними, які зберігатимуть у вторинному тексті своє комунікативно-прагматичне наповнення. В інтерпретації символу для перекладача релевантнішим є орієнтація не так на словниковому значенні, як на контексті, його комунікативно-прагматичній ситуації. Термін "еквівалент" у його конвенційному значенні можна долучити до поняття "образ", але не до поняття "символ". У такому випадку адекватність в інтерпретації символів досягається за рахунок відтворення образів однієї національної системи через образи іншої. При цьому для вербального втілення цих образів

можуть застосовуватися словникові одиниці, які відсутні в тексті першоджерела. Отож, *головним критерієм адекватності у перекладі символів (особливо авторських) є художня (комунікативно-прагматична, ідейно-естетична, стилістична) відповідність, яка не завжди збігається з лексичною*. Зважаючи на викладене вище, на цьому етапі нашого перекладознавчого аналізу ми можемо сформулювати визначення *семіологічної адекватності* так: *семіологічна адекватність* – це досягнення комунікативно-прагматичної та ідейно-естетичної відповідності символіки перекладу символічно-навантаженим одиницям першоджерела через відтворення їх образно-семантичного ядра, декодування якого повинно здійснюватися на рівні контексту, зважаючи на ймовірну та очевидну через мовні та культурні бар'єри лексичну невідповідність. Зважаючи на специфіку інтерпретації символу в тому чи іншому культурному середовищі та характер його переносного значення, відтворення символу мовою перекладу призводить до змін у його внутрішній структурі. Такі зміни стосуються не стільки основного (ядерного) компонента символу – поняття (позначеного), скільки реалізованого ним абстрактного поняття – форми (позначника).

Аргумент на користь такого судження полягає у тому, що люди наповнюють мовні одиниці тим змістом, який диктується їм не мовною формою, а структурами світу та структурами діяльності людини у соціумі, які відклалися у їхній свідомості у вигляді образних структур. Тому можна погодитися із зауваженням С. Г. Тер-Мінасової стосовно того, що "мова, мислення та культура настільки тісно взаємопов'язані, що практично становлять єдине ціле, яке складається з цих компонентів, жоден з яких не може функціонувати (а, відповідно, й існувати) без двох інших. Усі разом вони співвідносяться з реальним світом, протистоять йому, залежать від нього, відображають і одночасно формують його бачення та ставлення до нього" [4: 24].

Найсерйознішим випробуванням для міжмовного посередника є переклад суб'єктивно-авторських символів, оскільки вони, більшою мірою, визначають оригінальність авторського бачення дійсності. Це вимагає від перекладача як здатності вміло користуватися ресурсами рідної та іноземної мов, так і комплексу інших знань, необхідних для відтворення символічного смислу.

Суб'єктивно-авторські символи втілюють у тексті поняття, які вибудовують картину світу окремо взятого письменника. Як правило, це своєрідне перевтілення культурно-стереотипних та первинно-архетипних символів і не є константами мовного значення слова. При перекладі такого типу символів інтерпретація їх значення містить відтінок суб'єктивізму. Зрозуміло, що значення символу трактується і пізнається у поєднанні його з іншими компонентами у тексті та інтерпретується, зважаючи на тезаурус інтерпретатора та міжкультурні асоціації. Значення символу як потенція до множинної референції визначається не конкретним оточенням слова, а здатністю слова набувати значення на рівні тексту, оскільки семантика символічного знака, як і будь-якого знака загалом, у художньому творі підпорядковується синтактиці та прагматиці. О. В. Шелестюк зауважує: "у символі співіснують кілька значень, вони є ієрархізованими та структурованими. Значення існує іманентно та узуально, а "смысл" передбачає всю перспективу нових похідних значень. Культурно-історичні та конкретно-прагматичні домінанти визначають ракурс, висвітлюють напрям смислового пошуку, який здається істинним (переклад наш. – Н. Р.)" [5: 37]. Отож, лише у контексті викристалізовується символічне значення, яке поєднує галузі семантики та прагматики.

Після викристалізування значення авторського символу з континууму художнього твору розпочинається новий виток перекладацької спіралі, а саме: дослідження субстанційного боку символу як знакового явища, його семантичної структури. На цьому етапі фокус уваги зміщується від контекстно зумовленого значення (ідентифікуюча одиниця) на внутрішнє семантичне значення (характеризуюча одиниця) багатосеміотичної семіотичної одиниці. Суб'єктивно-авторські символи вимагають цілої низки перетворень, від структурних до комплексних лексико-граматичних. У ході дослідження було встановлено, що відтворення у перекладі суб'єктивно-авторських символів призводить до розширення або звуження закладеного у нього значення образу та супроводжується відтворенням або втратою інформації, закодованої у символі.

Динамічний момент в інтерпретації символів ми визначаємо як транспозицію, яка передбачає перехід від наявного матеріального знака (позначеного), до знака, який є референційним вираженням матеріального знака (позначника). Транспозиція ґрунтується, передусім, на сприйнятті зв'язку між однією та більше семантичними рисами позначників і, по-друге, мотивована референційним зв'язком подібності, причинності або протиставлення.

Висновки та перспективи. Отже, лінгво-перекладацька типологія символів, яка запропонована у даному дослідженні, ґрунтується на мікросемантичній структурі символу, а саме на типах зв'язку між реалізованими у ньому значеннями, тому відтворення у перекладі образно-символічного смислу вимагає змін у внутрішній структурі символу. Варіативність мовного оформлення активації символу визначається, в основному, специфікою узусу порівнюваних мов. Перспективою у цьому плані є визначення засобів досягнення семіологічної адекватності, що може бути реалізована через систему семіологічних зсувів, яка буде надзвичайно актуальною у здійсненні аналізу символічних мовних одиниць у перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шелестюк Е. В. Символ versus троп : сравнительный анализ семантики / Е. В. Шелестюк // Филологические науки. – 2001. – № 6. – С. 50–58.
2. Шелестюк Е. В. Представленность символа в структуре понятия / Е. В. Шелестюк ; [hrsg. von E. A. Pimenov, M. V. Pimenova] // Mentalitat und Mentales. – Landau : Verlag Empirische Padagogik, 2003. – S. 32–45.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
4. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур : [учеб. пособие] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2008. – 344 с.
5. Шелестюк Е. В. Семантика художественного образа и символа (на материале англоязычной поэзии XX века) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Елена Владимировна Шелестюк. – М., 1998. – 209 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Shelestyuk E. V. Simvol versus trop : sravnitelnyi analiz semantiki [Symbol Versus Trop : the Comparative Semantic Analysis] / E. V. Shelestyuk // Philologicheskie nauki [Philological Sciences]. – 2001. – № 6. – S. 50–58.
2. Shelestyuk E. V. Predstavlennost' simvola v strukture ponyatiya [The Symbol Representation in the Notion Structure] / E. V. Shelestyuk ; [hrsg. von E. A. Pimenov, M. V. Pimenova] // Mentalitat und Mentales [Mentalitat und Mentales]. – Landau : Verlag Empirische Padagogik, 2003. – S. 32–45.
3. Selivanova O. O. Lingvistychna entsyklopediya [Encyclopedia of Linguistics] / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillya-K, 2010. – 844 s.
4. Ter-Minasova S. G. Voyna i mir yazykov i kul'tur [War and Peace of Languages and Cultures] / S. G. Ter-Minasova. – M. : Slovo, 2008. – 344 s.
5. Shelestyuk E. V. Semantika hydozhestvennogo obraza i simvola (na materiale angloyazychnoy poezii XX veka) [Semantics of the Artistic Image and Symbol] : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / Elena Vladimirovna Shelestyuk. – M., 1998. – 209 s.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Romanyuga N. V. Pnyatiye semiologicheskoy adekvatnosti v proyektsii na perevodovedcheskie studii.

Symvoly, yavlyay'sya osnovnym printsipom konstruirovaniya khudozhestvennoy real'nosti, pri nadozhejat k naibolee sushchestvennyim markeram ideologicheskikh khudozhestvennykh dominant avtorskogo stilya. Prinimaya vo vni manie leksicheskoe nesootvetstvie sravnivayemykh yazykov, kotorye yavlyayetsya rezul'tatom vozmozhnykh i ochevidnykh yazykovykh i kul'turnykh bar'yеров, opredelyayutsya trudydnosti pri peredache obraznogo komponenta avtorskogo simvola, a takzhe dается opredeleniye semiologicheskoy adekvatnosti.

Romanyuga N. V. The Concept of the Semiological Adequacy in the Projection on the Translation Studies.

Symbols, which are the main principle for the constructing the artistic reality, belong to the most essential markers of the ideological artistic dominants of the author's style. Taking into consideration the lexical incorrespondence of the compared languages, which is the result of possible and obvious lingual and cultural barriers, the difficulties of recreation the image component of the author's symbol are defined and the concept of the semiological adequacy is given in the article.